

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੂਲ ਰੁਝਾਨ: ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ

Parwasi Punjabi Novel De Mool Rujhan: Itihas Te Varatman

ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (Dr. Davinder Singh)

ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ (Asst. Prof., Dept. of Punjabi)

ਮੁਲਤਾਨੀ ਮੱਲ ਮੋਦੀ ਕਾਲਜ, ਪਟਿਆਲਾ (ਪੰਜਾਬ)

Email ID: davindershahpur1313@gmail.com ਮੋਬਾਈਲ: +91-78892-69677

ਸਾਰ (Abstract)

ਪਰਵਾਸ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਅਤੇ ਗਹਿਰੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਅਹਿਮ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮੱਗਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤਮਾਮ ਨਿਕਟ ਘਟਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਘਟਕਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਹੋਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਰਸਮੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ, ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ, ਜਸਵੀਰ ਕਾਲਰਵੀ, ਗ.ਸ. ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹਾ ਆਦਿ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੂਲ ਰੁਝਾਨਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖਕੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਤਾਰਕਿਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਪਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਖੋਜ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤਮਾਮ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਸੂਤਰਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੀਵਰਡ (Keyword): ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ, ਆਰਥਿਕ ਪਰਵਾਸ, ਸੰਘਰਸ਼, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀਕਰਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਵਿਚੋਂ ਨਾਵਲ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਕਾਮ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਵਸਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਦੇ ਬੀਮਕ ਪਸਾਰ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰਵਾਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਕਨੇਡਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਅਸਟਰੇਲੀਆ ਅਤੇ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੌਲਡਯੋਗ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਂਵੇ ਇਸ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੁਝਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਤਵੱਜੋਂ ਇਹਨਾਂ ਮੁੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਭਾਂਵੇ ਲਗਭਗ ਸਵਾ ਸਦੀ ਦੇ ਕਾਲਖੰਡ ਵਿਚ ਵਾਪਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ,

“ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਅਗਾਜ਼ ਬਾਕੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਆਰੰਭ ਅਸੀਂ 1953 ਈ: ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ ਕਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ 'ਲਹਿਰ ਵੱਧਦੀ ਗਈ' (ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ) ਤੋਂ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ।”¹

ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਆਮ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ ਕਵਿਤਾ/ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਯਥਾਰਥ ਧਰਮੀ ਵਿਧਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਮੱਗਰ ਸਾਹਿਤਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਰਾਂ, ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਕਥਨ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-

“ਭਾਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਆਰੰਭ ਦੂਸਰੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚਤਾ ਸਹਿਤ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਸਕੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸੰਦਰਭ ਮੂਲਕ ਸੰਕਲਪ ਜਿਵੇਂ ਭੂ-ਰੇਰਵਾ, ਉਦਰੇਵਾਂ, ਪਿਛਲ-ਮੋਹ, ਨਸਲੀ-ਵਿਤਕਰਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਦਾ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧ ਆਦਿ ਵਰਤਾਰੇ ਭਾਵੇਂ ਸਮੁੱਚੇ

ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।”²

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਸਬੰਧੀ ਇੱਕ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਗੌਲਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਹਿਤਕ ਸਫ਼ਰ ਕਰਾਣੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਵਸੀਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਪਕੜ ਅਤੇ ਸਮਝ ਵੱਧਣ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਗਲਪਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਕੈਲਾਸ਼ ਪੁਰੀ ਆਦਿ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕਰਾਣੀ ਤੋਂ ਨਾਵਲ ਵੱਲ ਆਏ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪਹਿਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ‘ਲਹਿਰ ਵੱਧਦੀ ਗਈ’ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਨਾਵਲ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗਲਪੀਕਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਰਗਰਮ ਕਾਰਕੁੰਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਫੌਜ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਤੱਕ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਡਾ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ ਦਾ ਨਾਵਲ ‘ਮਲੂਕਾ’ ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂਕਾਵਿਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਕਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਹੋਈ ਬਣੇ ਭੂ-ਹੇਰਵਾ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਅਵਾਸੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ, ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਬਾਰੇ ਗਹਿਰਾ ਜੁੜਾਵ ਅਤੇ ਪੁਨਰਚਿੰਤਨ ਵਰਗੇ ਵਰਤਾਰੇ ਭਰਵੇਂ ਗਲਪੀ ਬਿੰਬਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ ਉੱਥੇ ਔਕੜਾਂ ਭਰੇ ਹਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਹਾਸੇ ਠੱਠਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਯਥਾਰਥਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਚਾ ਅਤੇ ‘ਪੰਗੜੀ ਸੰਭਾਲ ਜੱਟਾ’ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾਕੇ ‘ਬਾਗੀ ਮਸੀਹਾ’ ਨਾਵਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਅਜਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਦੇ ਜਲਵਤਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਸਮੇਤ ਗਲਪੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੇ ਰੁਝਾਨ ਤਹਿਤ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਪੜਾਵਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਗਲਪੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਾਪਰੇ ਵੱਡੇ ਵਰਤਾਰੇ ਲਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਗਲਪੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਰੁਝਾਨ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰੋ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਰਚੇ ਨਾਵਲ ‘ਜੋ ਹਾਰੇ ਨਹੀਂ’, ‘ਮਿੱਟੀ ਜਾਏ’ ਅਤੇ ‘ਵਿੰਗ ਤੜਿੰਗੇ’ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਨਕਸਲਵਾੜੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗਲਪੀਕਰਨ ਕਰਦੇ

ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ‘ਉਜਾੜ’ ਆਦਿ ਨਾਵਲਾਂ ਰਾਹੀਂ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਚਰਚਿਤ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ‘ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ’ ਅਤੇ ‘ਆਪਣਾ’ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਪਤਨ ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਗਲਪੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੀ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਇਸ ਰੁਝਾਨ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਬੇਗਾਨੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸੰਗਤੀਆਂ ਨਾਲ ਦੇ ਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਮਾਜ, ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਗਹਿਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸਧਾਰਨ ਬੰਦਾ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਭੂ-ਹੇਰਵੇ ਕਾਰਨ ਝੁਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਰਚਨਾਕਾਰ ਇਸ ਹੇਰਵੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ ਖਲਾਅ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਅਮਲ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਭਾਵੇਂ ਅਨੇਕ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੀ ਆਸ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਰਵਾਸੀ ਸਫ਼ਲ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਗਹਿਨ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਤੱਥ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਜ਼ਾਇਜ਼ ਜਾਂ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਹੱਡ-ਭੰਨਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਦਿਲੋਂ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਹਾਬੜਾ ਪਰਵਾਸੀ ਬਿਰਤਾਤਾਂ ਵਿਚ ਐਨਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵੁਕ ਸਪੇਸ ਇਸ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਅਹਿਮ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਾਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ-

“ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਦਾ ਇਹ ਤੱਥ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਫਾਇਲ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਰੌਚਿਕ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਕ ਆਰਥਿਕ ਕਮਿਊਨਿਟੀ (Economic Community) ਵਜੋਂ ਰੁਪਾਂਤਰਿਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰਨ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਕਾਰਜ, ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦਾ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਚਨਮਈ ਗਾਜ਼ਰੀ ਤਾਂ ਹੀ ਕਬੂਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਸਥਾਪਿਤ ਆਰਥਿਕ ਤਕਾਜ਼ਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ

ਨੂੰ ਢਾਲ ਲੈਣ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਬਿਗਾਨੀ ਹੋਣ ਵਾਂਗ ਝੱਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”⁴

ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਪਾਸੜ ਹੈ।”⁵

‘ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ’ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਨਾਵਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਨ ਚੜੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੁਪਨੇ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਇਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਉਸ ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਅੱਧਕੜ ਮਰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਇਸ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਸਰੋਕਾਰਾਂ, ਸੰਕਟਾਂ ਅਤੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਗੌਣ ਜਾਂ ਦੇਇਮ ਦਰਜ਼ੇ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇੰਝ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬਹੁਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੇਔਲਾਦ ਹੀ ਹੋਣ, ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਚਾਰ ਵਿਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਥਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਮਰਦਾਂ ਜਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਜ਼ਹਿਮਤ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

‘ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ’ ਵਰਗੇ ਨਾਵਲਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਭਰਵਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਉਚਾਰ ਅਤੇ ਥਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਵਾਸੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਅੰਤਰਸਬੰਧਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਧੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਗੁਣ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਖੋਲ ’ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਅਗਰਸਰ ਹੁੰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਆਰਥਿਕ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਦਵੰਦ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਦੁਫੇੜ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਉਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਉਣ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇੱਧਰ ਜਵਾਨ ਹੋਈ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉੱਧਰ ਪੈਦਾ ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਹੋਈ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਤਾਰਾ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਅਸਹਿ ਅਤੇ ਨਾ-ਕਬੂਲਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਡਾ. ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ,

“ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੁਪਨਾ ਮਿੱਥ ਕੇ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ‘ਸੁਪਨਾ’ ਨਿਰੋਲ ਇਕਹਿਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵੀ ਸਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਹ ਦੇਹੀ ਉਪਭੋਗ ਖੁੱਲ ਸਮਝ ਕੇ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਧੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੁੱਲ ਨੂੰ ‘ਖੋਲ’ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਵੈ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਮੂਹਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਦੇ

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਮੁੱਦਈ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਚੋਖਾ ਧਨ ਕਮਾਕੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਪਰਤ ਕੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣਗੇ ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਚ-ਮਿਚ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸੱਧਰ ਧਰੀ ਧਰਾਈ ਰਹਿ ਗਈ, ਉੱਤੋਂ ਭਾਣਾ ਇਹ ਵਾਪਰਿਆ ਕਿ ਦੂਰਗੀਆਂ ਤੀਹਰੀਆਂ ਸ਼ਿਫਟਾਂ ਲਾ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀਆਂ ਗਾਲ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੋ ਧਨ ਅਤੇ ਜਮੀਨਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੇਣ ਤੋਂ ਮੁੱਕ ਗਏ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਈ। ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਆਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰਗਾ ਹੋਰਵਾਂ ਹੰਢਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਹੋਰਵਾਂ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੂਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਭੋਇੰ ਪ੍ਰਤੀ ਹੋਰਵਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਖੁੱਸ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹੋਰਵਾ। ਕੈਲਾਸ਼ ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਰੰਮੀ ਉੱਧਲ ਗਈ’ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਪਸਾਰ ਨੂੰ ਥਾਂ-ਪੁਰ-ਥਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੋਰਨ ਦੇਸੀ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਹਵਾਲਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ,

“ਮੇਜ਼ਰਾ ਇਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜ਼ੀ ਪਾਲੀ ਚੱਲ ਪਰ ਬੜੇ ਹੋ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਤੇਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਐਡ ਵਿਚ ਆਪਾਂ ਇੱਕਲਿਆਂ ਹੋਣਾ ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਇਹੋ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਲਿਖ ਲੈ”⁶

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਵਲ ‘ਵਨ ਵੇਅ’ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿਰਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਔਕੜਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਵਤਨ ਵਾਪਸੀ ਗੁਣ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਜੇ ਇਸ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਅੱਜ ਹੋਰ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਵੀ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਜਮੀਨਾਂ-ਜ਼ਾਇਦਾਦਾਂ ਵੇਚ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹਨ।

ਅੱਜ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖਬਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਗੁਣ ਕੇਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਿਤਰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਭਾਵ ਨਾਲ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਖਾਲਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਹ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹੋੜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਏ ਦੇ ਨਾਵਲ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਦਾ ‘ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਲਸਰਾਤ’ ਅਤੇ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦਾ ‘ਹਨੇਰੇ ਰਾਹ’ ਇਸਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਨਾ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜਾਨ ਮਾਰੂ

ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਭਰਵੇਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲ ਨੂੰ ਉਘਾੜਦੇ ਹਨ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਲਸਰਾਤ' ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਡੱਕੀ ਰਾਹੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਡੱਕੀ ਰਾਹੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਰਥਿਕ ਘਾਟੇ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤਸ਼ਦੱਦ ਸਹਿਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਹੱਥ ਧੋਣੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਤੱਕ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ੋਸ਼ਣਾਂ ਅਤੇ ਦੁਖਾਂਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਹਨੇਰੇ ਗਰ' ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਟਰੱਕਾਂ ਦਾ ਧੰਦਾ ਅਪਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਗਰਭੂਮਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਲਈ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰਕ ਮਾਨਸਿਕ ਤਸ਼ਦੱਦਾਂ 'ਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁਖਦਾਇਕ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਗਏ ਅਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਬਣੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਪੈਰ-ਪੈਰ 'ਤੇ ਜ਼ਲੀਲ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉੱਠਾ ਕੇ ਜ਼ਾਲਸਾਜੀਆਂ ਕਰਨ, ਨਵੇਂ ਗਏ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਉਗਰਾਹੁਣ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਰੀਕੀ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪੁੰਜੀ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਅੱਗੇ ਸਾਡੇ ਨਿੰਗਰ ਰਹੇ ਕਿਰਦਾਰ ਅਤੇ ਗਿਰ ਰਹੇ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਵਿਖਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸ਼ਾਰ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਗੁਆਚੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਜਾਵੀਏ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸ ਭਾਵੇਂ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੋਵੇ ਪਰ ਖਿੱਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਇਸ ਟਿੱਪਣੀ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਇਹੀ ਭੁਲੇਖਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ,

“ਮੇਰੀ ਜਾਰੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਅਜਿਹਾ ਉਚਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕ ਇਹ ਸੰਚਾਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉੱਨਾ ਲੁਭਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨਾਂ ਕਿ ਦੂਰੋਂ ਦਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅਨੁਭਵ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।” 7

ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸੀਮਾ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਣਛੂਹੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਜੰਮਣ ਭੋਇੰ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ (Sovereignty) ਦੀ ਚਾਹਤ ਨੂੰ ਵਧਣ ਫੁੱਲਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚੋਂ ਬੀਮਕ ਪਾਸਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਬ

ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਭਾਰੂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਫੋਕਸ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਉੱਤੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰੁਝਾਨ ਸਥਾਨਕ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਨਜ਼ਰੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵਿਕੋਲਿਤਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਥਾਨਕ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰਬਕਾਲੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਮੂਲਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਚਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਗਲੋਰੀਆ' ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਡਾ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਸਰਹੰਦੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ਕਿ,

“ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਬੰਧ ਦੋ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਾਤਰ ਦੀ ਪਰੰਪਰਕ ਤਿਕੋਨ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਤਿੰਨੇ ਪਾਤਰ ਗਲੋਰੀਆ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗਲੋਰੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਘਟਨਾ ਸਥਾਨ ਕੇਵਲ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਹੀ ਹੈ।” 8

ਇਹ ਨਾਵਲ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਅਗਰਭੂਮੀ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਭਾਂਵੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਹਾਂਦੀਪ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਦੇਹ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਕਾਬਜ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਗਲੇ ਯੋਗ ਜਾਂ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਗਲੋਰੀਆ “ਜੋ ਯੋਰਪ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਪਾਤਰ ਹੈ ਪੱਛਮੀ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਕੁਤਾਰੀ ਕਦੇ ਏਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਕਦੇ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਕੋਲ ਪਨਾਹ ਭਾਲੇਗੀ, ਇਸ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਵਧੇਰੇ ਵਫਾਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ?” 9 ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨੀਲਗਿਰੀ ਇਸ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜੋ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਕੇਵਲ ਪਦਾਰਥਕ ਤਰੱਕੀ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਅਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇੰਨੀ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਜਗਾ ਦੇ ਸਕੇ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਔਰਤ ਕਦੇ ਪੂਰਨ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਸਵੈਨਿਰਭਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਲੇਖਕ ਆਪ ਕਿਸੇ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੋਇਆ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲੜੀ ਵਿਚ ਜਸਵੀਰ ਕਾਲਰਵੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਂਵੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕੇਲ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਰਬਕਾਲੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੈ। ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ,

“ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਜਸਵੀਰ ਕਾਲਰਵੀ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕਲਾਸਿਕ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਖ

ਪਾਤਰ ਦਾ ਨਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵੀ ਹੈ।”¹⁰

ਇਹ ਨਾਵਲ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਵਰਗੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਨਾਵਲ ਵਿਸ਼ਾਗਤ ਪੱਖੋਂ ਪੂਰਬਲੇ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਲੰਘਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਗਲਪੀ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਣ ਪੱਖੋਂ ਉਣਾ ਵੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨਾਲ ਧਰਮ, ਜਾਤ, ਨਸਲ, ਰੰਗ ਆਦਿ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਇਸ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਜੋ ਹਰੇਕ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਪੰਜੂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਵੱਲੋਂ ਹੋਰ ਏਸ਼ੀਅਨ ਅਫਰੀਕਨ ਨਸਲਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਗੋਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਵੇਰਵੇ ਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਕਿੱਧਰੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਬੜੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹਨ। ਕਾਲੇ ਅਮਰੀਕਨ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਜੱਗ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ।

ਗ.ਸ. ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਗਿਰਵੀ ਹੋਏ ਮਨ' ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਨਸਲਵਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸੰਸਾਰ ਸਿੰਘ ਕਾਲੀ ਕੁੜੀ ਡੋਰਥੀ ਨਾਲ ਗਰੀਨ ਕਾਰਡ ਲੈਣ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਰੌਲੀ-ਰੌਲੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਪਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡੋਰਥੀ ਵੀ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹੈ ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਾਲੀ ਨਸਲ ਪ੍ਰਤੀ ਚੱਲਦੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਹਿਕਾਰਤ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਜਾਹਿਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬੱਚਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਜਦੋਂ ਡੋਰਥੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਸਲ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਸਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਘਟੀਆ ਸੋਚ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਸਬੰਧ ਤੋੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਬੋਲੇ ਗਏ ਬੋਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲੀ ਸੋਚ 'ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਵਿਅੰਗ ਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ ਹੈ। ਗ.ਸ. ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹ ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਪਿੱਛਲੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ,

“ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੰਭ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ, ਇਹ ਨਾਵਲ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਬਣਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਭ੍ਰਾਤੀਆਂ ਆਈਆਂ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਪੁਰਾਣੀ ਸੋਚ

ਹੇਠ ਹੀ ਗਿਰਵੀ ਰੱਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਪੁਰਾਣੀ ਸੋਚ ਹੇਠ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੋਸ਼ਣ 'ਚੋਂ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਚੇਤਨ ਮਨ ਇਸ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨੂੰ ਬੇਅਰਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚੇਤਨ ਮਨ ਦੇ ਕਰਿਣ 'ਤੇ ਤਿਆਗਣੇ ਮੁਨਕਰ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਕਿ ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਮਨੁੱਖਵਾਦ ਬਾਰੇ ਏਨਾ ਕੁੱਝ ਜਾਣ ਕੇ ਵੀ ਨਸਲਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ 'ਚੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਸੋਚ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਹੰਢਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਜਾ ਵੱਸੇ, ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਸੋਚ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੰਭ ਰਚਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪੁਰਾਣੀ ਸੋਚ ਲਈ ਧਰੇ ਗਿਰਵੀ ਮਨ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ।”¹¹

ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਸਬੰਧੀ ਲੇਖਕ ਦੀ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਦੰਭ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਾਨੂੰ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਖੋਲ ਜਾਂ ਘੋਗਾ ਬਿਰਤੀ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਸਥਾਨਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਪਾਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਬੰਧੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਜਾਂ ਮੂਲ ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪੈਸਾ ਜਾਂ ਖੱਪਤਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਪਾਰਕ ਘਾਟੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਭੱਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ-

“ਆਧੁਨਿਕ ਸਪੇਸ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੇ ਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਯੁਥ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਲੰਧਰ, ਫਗਵਾੜਾ ਜਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਘੜਮੱਸ/ਬੇਤਰਤੀਬ 'ਚ ਜਾ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ; ਜਿੱਥੇ ਕੈਨੇਡਾ/ਅਮਰੀਕਾ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਝਾਂਸਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਉਹਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਸਬਈ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਚਿੱਤ/ਚੇਤਨ ਲੰਡਨ ਜਾਂ ਵੈਨਕੂਵਰ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਬੰਗਾ/ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਇਹੀ ਬੰਦਾ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਮਾਈਕਰੋ ਤਰਜ਼ ਦਾ ਜਲੰਧਰ/ਫਗਵਾੜਾ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਜੰਜੀਰਾਂ ਤਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।”¹²

“ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਜਾ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਨੌਬੇ ਫੀਸਦੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ, ਕਲਾ, ਪੇਟਿੰਗ, ਸਿਨੇਮਾ ਆਦਿ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਜੁੜਨ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਮਾਨਸਿਕ ਖਤਿਜਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲਣ ਦੀ ਜਗਾ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਦੀ ਅਲਪ ਸਥੂਲਤਾ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੜੋਤ ਨਹੀਂ ਜੜਤਾ ਹੈ।”¹³

ਡਾ. ਗੁਰਬਚਨ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸੂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ 'ਤੇ ਢੁੱਕਾ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਦਰੁਸਤ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਘੁਰਨਾ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਪਾਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਅਤੇ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਾਚਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅਣਖ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਕਤਲ ਵਰਗੇ ਵੇਰਵੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਕ ਹਿਕਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵੀ

ਉਸਰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕੋਈ ਅਸਲੋਂ ਵਿਕੋਲਿਤ ਕਾਰਜਾਂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਹੀ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਲੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਹੋਈ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕ ਜੜਤਾ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਬਦਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲ ਰਹੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੰਨਸੇ ਉਗਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਡਾ. ਅਕਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2013, ਪੰਨਾ: 37
2. ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ, 2005, ਪੰਨਾ: 113
3. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਅਧਿਐਨ ਪਾਸਾਰ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2015, ਪੰਨਾ: 87
4. -ਉਗੀ-, ਪੰਨਾ: 86
5. ਡਾ. ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸ ਸਵੈ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕਤਾ ਦਾ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ: ਸਾਊਥਾਲ, 'ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ', ਪ੍ਰੋ. ਜੇ.ਬੀ ਸੇਖੋਂ (ਸੰਪਾ.), ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਸਮਾਣਾ, 2012, ਪੰਨਾ: 140
6. ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬੌਰਨ ਦੇਸੀ, ਸੰਗਮ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਸਮਾਣਾ, 2011, ਪੰਨਾ: 237
7. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਅਧਿਐਨ ਪਾਸਾਰ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2015, ਪੰਨਾ: 83
8. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਸਰਚੰਦੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼ ਭਾਗ ਪੰਜਵਾਂ ਨਾਵਲ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2008, ਪੰਨਾ: 54-55
9. -ਉਗੀ-, ਪੰਨਾ: 59
10. ਸੁਰਜੀਤ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ (ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸੰਵਾਦ), ਤਰਕਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਬਰਨਾਲਾ, 2020, ਪੰਨਾ: 92
11. ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਸਰਚੰਦੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਦਰਭ ਕੋਸ਼ ਭਾਗ ਪੰਜਵਾਂ ਨਾਵਲ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2008, ਪੰਨਾ: 63
12. ਫਿਲਹਾਲ, ਪੁਸਤਕ ਲੜੀ 2, ਪੰਨਾ: 2
13. -ਉਗੀ-, ਪੰਨਾ: 3

Cite this Article-

ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (Dr. Davinder Singh), ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੂਲ ਰੁਝਾਨ: ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ (Parwasi Punjabi Novel De Mool Rujhan: Itihas Te Varatman), ਅਰਮਾਨ (ARMAAN), ISSN: 2583-9446 (O), Volume 3, Issue 4, October-December 2025, Page: 107-112.

Journal URL: www.armaan.org.in

DOI: <https://doi.org/10.64119/armaan.vol.3.issue4.20>

This article is an open access article published under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) license. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>